

DR. SIGITAS JEGELEVIČIUS

Vilniaus universitetas

LIETUVOS LAIKINOJI VYRIAUSYBĖ

Straipsnyje, įvertinus istoriografinę situaciją, nagrinėjamos Laikinosios vyriausybės suformavimo ir jos legalizavimo aplinkybės bei pirmieji Vyriausybės žingsniai, baigiant 1941 m. birželio pabaigą, t. y. Vyriausybę iškelusios jėgos – Birželio sukilėlių – nuginklavimu. Apžvelgiama Vyriausybės sudėtis ir jos raida. Lietuvos Laikinoji vyriausybė buvo paskelbta per Kauno radiją 1941 06 23 rytą, prasidėjus antisovietiniam Birželio sukilimui, kartu su nepriklausomybės atkūrimo deklaracija. Vyriausybės personalinė sudėtis du kartus buvo keičiama dėl NKGB–NKVD areštų. Aptariami oficialiuose dokumentuose esantys dar du tos Vyriausybės sudėties variantai, skirtingi nuo birželio 23 d. per radiją deklaruotos sudėties. Mėginama nustatyti šių variantų atsiradimo priežastis. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) Berlyno vadovaujančiojo centro vadovas Kazys Škirpa, jau nominuotas Laikinosios vyriausybės ministru pirmininku, nesilaikydamas susitarimo su minėto Fronto vadovaujančiais centrais Lietuvoje, Berlyne buvo suprojektavęs dar vieną atskirą Laikinosios vyriausybės sudėtį, į kurią buvo įtraukti tik Berlyne gyvenę lietuvių politiniai emigrantai. Mėginama nustatyti, kada buvo suprojektuota (ar sudaryta) ši Vyriausybė, ar tai buvo „atsarginė“ Vyriausybė (jeigu Lietuvoje nebūtų įmanoma paskelbti sudarytos Vyriausybės bendru susitarimu), ar Berlyno lietuvių emigrantų numatyta separatinė Vyriausybė (alternatyva Lietuvoje sudarytajai).

Įrodoma, kad 1941 06 23 paskelbtoji Lietuvos Laikinoji vyriausybė nebuvo pronacistinė ir netgi ne provokiška, nieko bendra neturėjusi su Vokietijos Vyriausybe (naciai iš K.Škirpos Berlyne griežtai pareikalavo, kad prasidėjus karui su sovietais lietuviai nedrįstų nesuderinę skelbti politinių pareiškimų ar sudaryti savo Vyriausybę). Lietuvos Laikinoji vyriausybė paskelbta Birželio sukilėlių išvaduotoje teritorijoje (į Kauną Vermachto daliniai įžengė tik po dviejų parų). Birželio sukilimas ir jo iškeltoji Vyriausybė buvo didelis politinis lietuvių akibrokštas naciams, kurie šios Vyriausybės nepripažino; dėl jų spaudimo Vyriausybė buvo priversta išsiskirstyti.

Lietuva, 1939–1940 m. tapusi Hitlerio ir Stalino sandėrių objektai, negalėjo išvengti okupacijos, nors ir būtų priešinusi ginklu (jėgos nelygios), negalėjo sukliudyti, kad nebūtų Maskvoje įforminta valstybės aneksija; o pasauliui buvo demonstruojama, jog tokia esanti Lietuvos žmonių valia. Priešinimasis ginklu būtų turėjęs didžiulę politinę reikšmę: Europa būtų aki-

vaizdžiai stebėjusi okupaciją. Sovietams būtų buvę kur kas sunkiau manipuluoti *išvadavimu, fašistinio režimo nuvertimu, Lietuvos darbo žmonių valia, socialistine revoliucija* Lietuvoje ir pan. propagandinėmis klišėmis.

Kita vertus, tuo Lietuvai išties beviltišku laiku neišvengta ir kitų politinių klaidų, kurios vėliau komplikavo politinį gyvenimą išeivijoje, apskritai netiesiogiai prisidėjo prie sovietinės propagandos mitų palaikymo pasaulyje.

Prezidentas A.Smetona suvokė, kokį vaidmenį okupantai jam skirtų per kelias pirmąsias sovietinės okupacijos dienas, ir protingai pasielgė, kad paskutiniu momentu pasitraukė į užsienį. Latvijos ir Estijos prezidentų likimas vėliau parodė, koks buvo išmintingas A.Smetonos sprendimas. Vis dėlto A.Smetona padarė didelę politinę klaidą – neišsivedė su savimi į užsienį bent jau daugumos Ministrų Kabineto narių. Šitaip pasauliui vėlgi būtų aiškiai parodyta, kad Lietuva okupuojama. Tai būtų buvę itin svarbu Lietuvos valstybingumui ir tolesnei jo bylai. Kaune paliktas ministras pirmininkas Antanas Merkys su dauguma Vyriausybės narių sudarė galimybę okupantams juo manipuluoti ir Lietuvos žmonių, taip pat Europos akyse demonstruoti lyg ir valdžios keitimosi teisėtumą, jos perimamumą. Kraštas buvo paliktas okupantų politinėms manipuliacijoms. Klaidą dar buvo galima bent iš dalies ištaisyti emigracijoje suformavus Vyriausybę, kai prezidentas atsidūrė Šveicarijoje, ir su ta egziline Vyriausybe įsikurti Anglijoje (suformuoti tokią Vyriausybę prezidentui esant Vokietijoje būtų buvę politiškai nenaudinga, o ir Vokietijos Vyriausybė tikriausiai nebūtų to leidusi). A.Smetona politiškai susivokė tik po kelių mėnesių ir bandė ištaisyti klaidą „Kybartų aktais“, bet tie aktai ir liko tik kaip pavėlavęs „ketinimų protokolas“. Taigi Lietuvos politikai laiku nepasirūpino, kad užsienyje atsirastų politinis centras, galintis kalbėti Lietuvos valstybės vardu, taip pat organizuoti krašte antisovietinio pasipriešinimo ir jo nukreipti politiškai tinkama linkme. Ernesto Galvanausko vadovaujamas Lietuvių tautinis komitetas Lietuvos vardu ką nors ženklesnio nuveikti negalėjo, nes buvo įsikūręs Berlyne, be to, Vakarų valstybėms nežinomas, o gal net jų ignoruojamas kaip galbūt provokiškas, nors toks ir nebuvo.

Antisovietinis lietuvių pagrindis atsirado natūraliai, dėl vidinio tautos poreikio priešintis okupacijai. Tam pagrindžiui Lietuvoje teko telktis remiantis vien sveika tautos iniciatyva. Jo vadovybė pagal savo išmanymą ir to meto realijas priėmė Kazio Škirpos pasiūlytą bent šokią tokią atramą užsienyje – Kaziui Škirpai buvo suteikti įgaliojimai atstovauti užsienyje lietuvių pagrindžiui. Antisovietinio pasipriešinimo centrų suformuota Lietuvos

Laikinoji vyriausybė nebuvo separatinė (egzilinės Vyriausybės nebuvo), neskaidė kovai rengiančiąs šalies jėgų; ją legalizavus realiai buvo vienintelė teisėta šalies atstovybė. Vyriausybė vadinosi laikinąja; tuo pabrėžiamas jos statusas, kad įgaliojimus jai suteikė ne Tautos atstovų susirinkimas, o ją išskėlė Tautos sukilimas.

Lietuvos Laikinosios vyriausybės atsiradimas ir veikla, kaip istorijos tyrimo objektas, jau nemažai tyrinėta. Sulaukta gana prieštaringų vertinimų. Kai kuriuose vertinimuose yra sovietinės istoriografijos įtakos, jaučiamas tam tikras spaudimas negatyviai vertinti Vyriausybę nuo pat jos susikūrimo. Esama ir romantinės srovės atstovų. Tačiau, atrodo, vyrauja kritinė realistinė srovė. Laikinosios vyriausybės užuomazgų tyrimo pradininkais laikytini K.Škirpa ir Pilypas Narutis (Žukauskas), išėivijoje išleidę autobiografinio pobūdžio dokumentines apybraižas¹, skirtas Birželio sukilimui apžvelgti. Abu autoriai laikosi vos ne priešingų pozicijų LAF'o susikūrimo ir jo raidos, Laikinosios vyriausybės formavimo klausimais. Įtakos turėjo ne tik požiūris, bet neretai ir skirtingi šaltiniai ar jų interpretavimas. Pirmieji istorikai Lietuvoje, plačiau nagrinėję Laikinosios vyriausybės problemą, yra Valentinas Brandišauskas² ir Arūnas Bubnys³. Jų rašiniai nebuvo skirti vien Laikinajai vyriausybei; pavyzdžiui, V.Brandišausko monografijoje šis klausimas labiau siejamas su bendra tyrimo problema. Bendro pobūdžio veikale apie Lietuvą keletą puslapių Laikinajai vyriausybei skyrė ir Liudas Truska⁴. Dabar visiems tyrinėtojams prieinami išleisti Laikinosios vyriausybės posėdžių protokolai⁵. Šiame leidinyje Arvydo Anušausko įžanga⁶ skirta Laikinajai vyriausybei. Vertingas šaltinis yra paskelbta medžiaga dėl 1941 m. birželio 23 d. Lietuvos Laikinosios vyriausybės priimto ir paskelbto pareiškimo „Nepriklausomybės atstatymo deklaravimas“ pripažinimo Lietuvos valstybės teisės aktu rengimą, projekto svarstymą, įstatymo priėmimą ir jo atšaukimą⁷. Apie Birželio sukilimą ir Laikinąją vyriausybę yra rašęs ir šių eilučių

¹ K.Škirpa, *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti: dokumentinė apžvalga*, Vašingtonas, 1973; P.Narutis, *Tautos sukilimas 1941 Lietuvos nepriklausomybei atstatyti*, Oak Lawn, 1994.

² V.Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, Vilnius, 1996, p. 92–122.

³ A.Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 23–61.

⁴ L.Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas, 1995, p. 102–105.

⁵ *Lietuvos Laikinoji vyriausybė: posėdžių protokolai. 1941 m. birželio 24 d. – rugpjūčio 4 d.*, Vilnius, 2001.

⁶ Ten pat, p. 5–8.

⁷ *Tautos teisė sukilti: medžiaga ir dokumentai 1941 m. Birželio sukilimui įvertinti*, Kaunas, 2001.

autorius⁸. Išeivijos ir Lietuvos periodikoje Birželio sukilimo bei jo iškeltos Vyriausybės klausimu taip pat paskelbta nemažai straipsnių, neretai poleminių. Visa tai rodo, kad Laikinosios vyriausybės tyrimai yra aktuali problema, turinti didelį atgarsį visuomenėje.

Lietuvos Laikinosios vyriausybės problema yra labai plati, čia galima išskirti keletą atskirų temų. Šiame rašinyje apsiribosime tik Vyriausybės suformavimu ir jos legalizavimu, taip pat pirmaisiais jos darbo žingsniais, baigiant maždaug birželio pabaiga, t.y. Vyriausybę iškėlusios jėgos – Birželio sukilėlių – nuginklavimu.

Primintinas žinomas faktas: studentų organizacijų pagrindu 1940 10 09 Kaune sukuriamas Lietuvių aktyvistų frontas kaip vadovaujantis ar net koordinuojantis besikuriančio antisovietinio pagrindžio veiksmus centras, savotiška pagrindinė pagrindžio institucija, po kurios skraiste turėjo burtis ar bent vėliau paklusti jai Lietuvoje spontaniškai besikuriančios antisovietinio pagrindžio organizacijos ar grupės. 1940 11 17 K.Škirpa, atsižvelgdamas į tai, kas vyksta Lietuvoje, Berlyne įsteigė LAF'o centrą. Šis centras užmezgė ryšius su Vokietijos kariuomenės struktūromis – Vyriausiuoju sausumos kariuomenės štabu ir karine žvalgyba, taip pat ėmė kurti įvairius planus, dažnai nelabai realius. Gruodį susiformavo LAF'o Kauno centras, o 1941 m. pradžioje – LAF'o Vilniaus centras (šie du centrai neretai vadinami štabais). Bendru visų trijų LAF'o centrų nutarimu svarbiausiuoju pagrindžio centru tapo LAF'o Vilniaus centras, kaip karinis ir politinis centras, turėjęs ne tik sutelkti svarbiausią sukilimo jėgą, bet ir suformuoti Laikinąją vyriausybę. Tokią Vyriausybę esant turėjo būti paskelbta per Vilniaus radiją. LAF'o Berlyno centrui buvo pripažintas LAF'o atstovavimas užsienyje. Berlyno centras taip pat pripažino, kad būtent Vilniaus centras sudarytų Vyriausybę, atsižvelgdamas į pageidavimus. Taip lyg ir buvo užtikrinta savotiška pusiausvyra tarp trijų LAF'o centrų, nes Vilnius turėjo derinti su Kaunu Vyriausybės formavimo klausimą. Ministrų portfeliai irgi buvo dalijami tarp šių trijų centrų.

1941 04 22 atvykę į Kauną Vilniaus centro atstovai kartu su LAF'o Kauno centro atstovais suformavo Lietuvos Laikinąją vyriausybę, t.y. sudarė jos narių sąrašą. Prieš tai per ryšio tinklus K.Škirpai buvo pasiūlytas ministro pirmininko postas, atsiklausta jo sutikimo. Sutikdamas užimti šį postą, K.Škirpa pageidavo, kad Vyriausybėje būtų Rapolas Skipitis ir Vytautas

⁸S.Jejelevičius, *Tautos teisė sukilti*, ten pat, p.12–24; S.Jejelevičius, *Birželio sukilimo brendimas ir jo prasmė, 1941 m. Birželio sukilimas – Tautos valios vykdymas*, Kaunas, 2002, p. 78–87.

Landsbergis-Žemkalnis. Vyriausybėje, be premjero K.Škirpos, buvo 11 ministrų: 4 vilniečiai (Vytautas Bulvičius, Vladas Nasevičius, Vytautas Statkus, Jonas Masiliūnas), 6 kauniečiai (Juozas Ambrazevičius, Jonas Matulionis, Adolfas Damušis, Balys Vitkus, Juozas Pajaujis, Vytautas Landsbergis-Žemkalnis), Berlyne esantis Rapolas Skipitis ir valstybės kontrolierius Pranas Vainauskas.

Bendru visų trijų LAF'o centrų sutarimu Vyriausybė pagal išgales iškilmingai turėjo būti paskelbta prasidėjus Tautos sukilimui. Sukilimą buvo numatyta pradėti tada, kai vokiečių kariuomenė tik peržengs Lietuvos sieną, dar nebus įėjusi į Vilnių. Tuo buvo aiškiai sakoma, kad Vyriausybė yra nepriklausoma nuo vokiečių. Vyriausybė turėjo būti skelbiama Vilniuje ir čia ji turėjo susirinkti. Ar buvo iš anksto atsiklausta narių, ar jie sutinka būti ministrais? Ko gera, ne visų buvo atsiklausta. Manytina, kad apie savo buvimą pagrindyje sudarytoje Vyriausybėje žinojo visi ministrai vilniečiai, Berlyne esantis R.Skipitis, taip pat A.Damušis ir J.Ambrazevičius. Kažkodėl nebuvo atsiklausta V.Landsbergio-Žemkalnio ir B.Vitkaus, nors tuo galima ir suabejoti. Jie esą ministrais sužinoję tik iš Kauno radijo pranešimų. Nieko negalima pasakyti, ar buvo atsiklausta J.Matulionio ir J.Pajaujo.

Žinomos dvi Lietuvos Laikinosios vyriausybės datos: sudarymo (balandžio 22 d.) ir viešo paskelbimo (birželio 23 d.). Gali kilti klausimas, kuri data laikytina Vyriausybės suformavimo data. Minimam laikotarpiu Vyriausybė faktiškai (esant pagrindžio sąlygoms netgi galima sakyti – teisiškai) egzistavo, bet ji neveikė, buvo tik „popieriuje“. Tačiau tai nebuvo vien projektas, nes Vyriausybės sudėtis pagrindžio vadovybės buvo suderinta. Kita vertus, viešai paskelbta tik po dviejų mėnesių.

Vyriausybės sudarymo faktą ir numatytą jos paskelbimo laiką du mėnesius pavyko išlaikyti paslapyje tiek nuo sovietų, tiek nuo nacių. P.Narutis įsitikinęs, kad nacių gestapas (gal SD?) žinias apie Lietuvos pagrindį ir jo ryšius perdavė sovietų NKGB; su tuo specialiųjų tarnybų bendradarbiavimu esą susiję daug areštų, ypač Vilniuje⁹. K.Škirpa taip pat manė bent netiesiogiai esant gestapo ir NKVD suokalbi¹⁰. Tačiau nacių specialiosios tarnybos kažką įtarė ar bent jau manė, kad karui prasidėjus nebūsią galima suderinti su lietuviais politinių žingsnių. Apskritai K.Škirpa bus prasitaręs nacių pareigūnams apie sumanymą sudaryti lietuvių vyriausybę. K.Škirpa, kaip buvęs pasiuntinys ir Berlyno lietuvių politinis lyderis, palaikęs ryšius su vo-

⁹ P.Narutis, min. veik., p. 221–229 ir t.

¹⁰ K.Škirpa, min. veik., p. 244.

kiečių kariuomenės vyriausiąja vadovybe bei karine žvalgyba, dėl to nacių buvęs išpėtas. Vidaus reikalų ministerijos pavedimu, buvęs aukštas saugumo pareigūnas S.Čenkus, emigracijoje Berlyne tikriausiai suartėjęs su gestapu ar SD, K.Škirpai žodžiu išdėstė Vokietijos valdžios ultimatumą. Pasak K.Škirpos, buvę pateikti 5 punktai. Pirmieji du susiję su galimu Lietuvos Vyriausybės deklaravimu:

„1. Tuo momentu, kai vokiečių kariuomenės daliniai įžygiuos į Lietuvą, lietuviai atbėgėliai neprivalo sudaryti jokios Lietuvos Vyriausybės tiek iš lietuvių atbėgėlių tarpo Vokietijoje, tiek iš asmenų, esančių pačioje Lietuvoje, neturint tam kompetentingų Vokietijos įstaigų sutikimo.

2. Vokiečių kariuomenės daliniams įžygiuojant į Lietuvą, lietuviams atbėgėliams Vokietijoje nevalia skelbti jokio atsišaukimo į lietuvių tautą, negavus tam kompetentingų Vokietijos įstaigų sutikimo“¹¹.

Toks ultimatumas K.Škirpai buvo įteiktas birželio 14 d., t.y. likus savaitei iki karo pradžios. Šis per S.Čenkų įteiktas nacių ultimatumas yra labai svarbus politinio pobūdžio šaltinis tiriant Lietuvos Laikinosios vyriausybės sukūrimo aplinkybes. Ultimatumo nuostatos rodo Vyriausybės savarankiškumą – ji nebuvo nacių marionetė, kaip vis dar kartais įrodinėjama nedraugiškuose Lietuvai rašiniuose. Po kelių dienų nacių valdžios pareigūnams K.Škirpa, žinodamas, kad Vyriausybė bus formuojama Lietuvoje, raštu pažadėjo: „<...> niekas iš lietuvių atbėgėlių Berlyne nesiruošia čia sudaryti Lietuvos Vyriausybės be Reicho Vyriausybės sutikimo“¹², bet čia pat apdairiai pridūrė: „Lietuvos Pasiuntinys teturi galimybės politiškai paveikti lietuvius atbėgėlius Vokietijoje, tačiau jam negali būti užkrauta atsakomybė už tai, ką pavieniai politiniai veikėjai ar jų grupės galėtų padaryti Lietuvoje“¹³. Išsipildė nuogaštavimai, kad nereikėtų pernelyg pasitikėti naciais Berlyne. Nuo Berlyno nepriklausomas antisovietinis pagrindis buvo laisvas, niekam neįsipareigojęs ir galėjo daryti tai, kas reikalinga Lietuvai.

Kita vertus, K.Škirpa ne tik nelabai pasitikėjo nacių geranoriškumu, bet nelabai tikėjo ir Lietuvos pagrindžio galimybėmis ar organizuotumu. Berlyne raštu jis buvo suformavęs savo nuožiūra Lietuvos Laikinąją vyriausybę – čia buvo surašyti vien emigracijoje Berlyne buvę žmonės¹⁴. Ministras pirmininkas buvo patsai K.Škirpa. Jam dar buvo numatytas ir užsienio reikalų ministro postas. Ministrai šioje Vyriausybėje buvo numatyti tokie: ministro

¹¹ Ten pat, p. 233–239.

¹² Ten pat, p. 235.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat, p. 272.

pirmininko pavaduotojas ir finansų ministras – Ernestas Galvanauskas, teisingumo – Rapolas Skipitis, krašto apsaugos – Stasys Raštikis, vidaus reikalų – Petras Gužas, žemės ūkio – Petras Karvelis, švietimo – Antanas Maceina, darbo ir socialinės apsaugos – Klemensas Brunius, susisiekimo – Vytautas Augustaitis, propagandos – Albertas Gerutis, valstybės kontrolierius – Karolis Žalkauskas. Ar tai turėjusi būti „atsarginė“ Vyriausybė (jeigu Lietuvoje nutiktų kas nors ypatinga), ar separatinė (patogiu metu paskelbtina anksčiau, negu Lietuvoje pogrindyje sudaryta)? Apie tai galima tik spėlioti.

K.Škirpa sako, kad Vyriausybė buvusi paskubomis suformuota 1941 06 22, t.y. karui prasidėjus. Tos dienos data buvo pažymėtas E.Galvanausko, kaip Lietuvos Tautinio komiteto pirmininko, raštas K.Škirpai, kuriuo pavedama sudaryti Vyriausybę. Pats K.Škirpa prisipažįsta, esą „<...> vis dar buvo viliamasi, kad gal pavyks su vokiečiais susitarti, tai buvo dėl visa ko suprojektuotas, kad ir paskubomis, Vyriausybės narių sąrašas“¹⁵. Tokie K.Škirpos žodžiai rodytų, kad berlyniškė Vyriausybė būtų buvusi separatinė, nes jam buvo žinoma apie Lietuvoje suformuotą Vyriausybę. Iš tiesų neaišku, ką norėjo pasiekti K.Škirpa. Kita vertus, dar balandį jis mąstė apie egzilinės vyriausybės sudarymą. Taigi ar tikrai K.Škirpos minima Vyriausybė buvo sudaryta tik pirmąją karo dieną? Į šį klausimą dar neatsakyta.

Birželio 8 d. prasidėjo LAF'o Vilniaus centro (štabo) areštai. Pirmasis buvo suimtas Vilniaus centro vadovas ir būsimojo sukilimo vienas vadovų gen. št. mjr. V.Bulvičius. NKGB tuomet dar nesuvokė, ką jie užčiuopė. Po V.Bulvičiaus arešto sukilimo rengimas ir vadovavimas jam vilniečių buvo perduotas LAF'o Kauno centrui. Greitai buvo suimti visi Vyriausybės nariai vilniškiai (paskutinis – V.Nasevičius – suimtas birželio 21 d.), bet Kauno centrui buvo žinomas tik V.Bulvičiaus areštas. Vyriausybės sąrašė jis buvo pakeistas S.Raštikiu.

1941 06 22 popiečiu Kaune prasidėjus sukilimui, buvo ryžtasi kitą rytą skelbti nepriklausomybės atkūrimo deklaraciją ir pristatyti Vyriausybę. Sumanymas tai atlikti antrąją karo dieną atitiko ir išankstinį susitarimą su K.Škirpa, kaip vieną iš galimų variantų.

Birželio 23 d. ankstų rytą dar buvo suabejota – skelbti Atsišaukimą į Tautą, ar dar palaukti. Prof. J.Ambrazevičius, turėdamas iš vokiečių radijo pranešimų patikimos informacijos apie padėtį fronte, nusprendė, kad pats laikas skelbti Nepriklausomybės atkūrimo deklaraciją ir patarė sukilimo vadovams nedelsti.

¹⁵ Ten pat.

LAF'o štabo Atsišaukimo į Tautą tekstą, o gal ir Nepriklausomybės atkūrimo deklaracijos tekstą, dar birželio 20 d. parašė J.Ambrazevičius ir Z.Ivinskis. LAF'o štabo įgaliotinis prie Vyriausybės Leonas Prapuolenis bijojo nešiotis tekstą, nes keitė nakvynės vietas, įtardamas esąs sekamas. Tačiau birželio 23 d. paryčiais apsižiūrėjo neturįs to teksto. Skubotai kartu su Adolfu Damušiu ir pulkininku Juozu Vėbra L.Prapuolenis parašė naują tekstą (tuo metu J.Ambrazevičius su Z.Ivinskiu rengė būsimo laikraščio numerį). Darytume prielaidą, kad ankstesnis nepaskelbtas J.Ambrazevičiaus ir Z.Ivinskio tekstas buvo išsamesnis, teisiškai geriau suformuluotas negu naujasis skubotai parašytas L.Prapuolenio tekstas.

Pagal 1941 06 24 laikraštyje „Į laisvę“ skelbtus pranešimų tekstus birželio 23 d. per Kauno radiją buvo paskelbta tokia pati Vyriausybės sudėtis, kaip buvo numatyta balandžio 22 d. Vilniaus ir Kauno štabų atstovų pasitarime, išskyrus tai, jog V.Bulvičius pakeistas S.Raštikiu.

Birželio 23 d. 9 val. 28 min. Kauno radijui atnaujinus savo laidas, buvo paskelbti du labai svarbūs dokumentai. Vienas jų, pakėlęs visą Lietuvą, buvo Lietuvos aktyvistų fronto štabo vardu paskelbtas atsišaukimas:

*Dėmesio! Dėmesio! Kalba Kaunas,
Laisva ir Nepriklausoma L i e t u v a!*

*Tautiečiai,
Vokiečių armija raudonuosis grobuonis iš Lietuvos baigia vyti. Lietuvos tauta, išvaduota iš jungo, ryžtasi gyventi vėl laisva, nepriklausoma. Jau sudaryta Laidininkų vyriausybė ir jau perima valstybės vairą ir įstaigas į savo rankas.
Grobuonys bėgdami plėšia turtą, naikina įmones, šaudo gyventojus.
Tautiečiai, saugokite visuomenės ir privatų turtą.
Darbininkai, organizuokite įmonių apsaugą.
Valstybės tarnautojai, saugokite savo įstaigas ir neišduokite jų dokumentų bei turto.
Lietuviai policininkai, savo gyvenamoje vietoje perimkite viešąjį saugumą į savo rankas.
Informacijos ir instrukcijos skelbiamos nuolat per radiją ir spaudoje¹⁶.*

Birželio 24 d. pirmajame laikraščio „Į laisvę“ numeryje buvo išspausdintas tekstas su Vyriausybės sąrašu, kuris birželio 23 d. buvo skelbiamas per Kauno radiją:

¹⁶ Į laisvę, 1941, birželio 24.

*Dėmesio! Dėmesio! Kalba Kaunas,
Laisva ir Nepriklausoma L i e t u v a!*

Lietuvių tautai vadovauti pristatome sekančio sąstato Lietuvos Laikinąją Vyriausybę:

*Ministras pirmininkas – plk. Kazys Škirpa
Krašto apsaugos ministras – gen. Stasys Raštikis
Užsienio reikalų ministras – Rapolas Skipitis
Vidaus reikalų ministras – Vladas Nasevičius
Švietimo ministras – prof. Juozas Ambrazevičius
Žemės ūkio ministras – prof. Balys Vitkus
Finansų ministras – Jonas Matulionis
Pramonės ministras – dr. inž. Adolfas Damušis
Prekybos ministras – Vytautas Statkus
Darbo ir soc. apsaugos ministras – dr. Juozas Pajaujis
Komunalinio ūkio ministras – inž. Vytautas Landsbergis-Žemkalnis
Susisiekimo ministras – Jonas Masiliūnas
Valstybės kontrolierius – Jonas Vainauskas*

*Tegyvojoja Laisva ir Nepriklausoma Lietuva!
Viskas Lietuvai!
Lietuvių aktyvistų frontas¹⁷*

Tame pat laikraščio numeryje buvo išspausdinta ir per radiją paskelbta nepriklausomybės atkūrimo deklaracija, bet kitu pavadinimu („Atstatoma laisva Lietuva“):

Susidariusi laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos Vyriausybė skelbia atstatanti Laisvą ir Nepriklausomą Lietuvos Valstybę.

Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuvos valstybė entuziastingai pasižada prisidėti prie Europos organizavimo naujais pagrindais.

Žiauraus bolševizmo teroro iškankinta Lietuvių Tauta ryžtasi kurti savo ateitį tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais¹⁸.

Po šito deklaracijos teksto buvo išvardyti Laikinosios vyriausybės ministrai, pasirašę deklaraciją. Laikraštyje, pabrėžiant Vilniaus ir Kauno vieno-

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Ten pat.

vę skelbiant nepriklausomybę, po deklaracijos tekstu yra įrašas: „Vilnius, Kaunas 1941 m. birželio 23“.

Vėliau dėl jau minėtų ir dar kitokių priežasčių Laikinosios vyriausybės sudėtis keitėsi. Be minėto teksto, yra dar du tekstai, kur užfiksuota skirtinga Vyriausybės sudėtis. 2002 m. darytame „Garso plokštelės teksto nuoraše „Nepriklausomybės atstatymo deklaravimas“, kurį pasirašė Lietuvos vaizdo ir garso archyvo direktorius Dalius Žižys, išvardyti tik 8 ministrai (nepaminti švietimo ir vidaus reikalų ministrai)¹⁹. Kas tai: garso įrašo plokštelės šifravimo klaida, plokštelės defektas, ar taip iš tikrųjų buvo per radiją perskaityta tuo metu, kai buvo įrašinėjama? Prie ministrų pavardžių nėra vardų. Visų atsišaukimų bei deklaracijų tekstai per radiją buvo skaitomi kelis ar net keliolika kartų. P.Narutis, aprašydamas savo nuotaiką paskelbus LAF'o atsišaukimus, išnašoje pateikia tokį tekstą: „*Akiračiai* 1994. II patalpintas radijo kasetės išrašas“. B.Gražulio kasetė buvusi užkasta, dabar rasta apgedusi, tačiau teksto teisingai atkurti nepavyko. Pavyzdžiui, klaidingai pasakyta: „Valstybės kontrolierius Majauskas“, o buvo skelbta: „Valstybės kontrolierius Jonas Vainauskas“. Gražulis nepasako, kada tą išrašą padarė. „Atsišaukimai per Kauno radiją buvo kartojami ilgai, ministrai keičiami“²⁰. Ar minėtame archyve buvo dešifruotas tas pats plokštelės (kasetės?) įrašas?

Yra dar vienas tekstas, pažymėtas 1941 06 23 data, pasirašytas L.Prapuolenio ir A.Damušio, bet trūksta plk. J.Vėbros parašo, nors jo pavardė yra tarp tų dviejų paminėtų pavardžių. Sakoma, kad esą dar du egzemplioriai su visais trimis parašais. Vieną egzempliorių J.Vėbra, pasirašęs 1992 m. (?) viešėdamas Lietuvoje pas gimines, o kitą jam pasirašyti 1989 m. (?) į JAV nuvežęs prof. Jonas Kubilius. Toks tekstas turėtų būti paskelbtas. Kyla pirmas klausimas: kodėl J.Vėbra tiek metų gyvendamas JAV, susitikdamas su bendražygiais, taip ilgai nepasirašė ten buvusio egzemplioriaus? Antras klausimas: kodėl J.Vėbra to teksto nepasirašė Kaune 1941 m. birželio dienomis, būdamas LAF'o Vyriausiajame štabe? Tekstas surašytas LAF'o štabo vardu, yra štabo antspaudas. Štai šiame tekste trūksta susisiekiimo ministro J.Masiliūno ir valstybės kontrolieriaus Prano Vainausko. Tai įvairiais aspektais įdomus tekstas. Jame rašoma:

„Lietuvių aktyvistų fronto štabas, vardu visų lietuvių, sukilusių prieš rusų bolševikų okupaciją, skelbia, kad 1940 m. birželio mėn. 15 d. bolševikų

¹⁹ Lietuvos vaizdo ir garso archyvo direktoriaus 2000 06 02 rašto faksimilė žr. *Tautos teisė sukilti*, p. 56.

²⁰ P.Narutis, min. veik., p. 340, 44 išnaša.

okupacijos suspenduota Lietuvos Respublikos Konstitucija nuo 1941 m. birželio mėn. 23 d. veikia toliau ir pagal ją Lietuvos Valstybę tvarko sekančios sudėties laikinoji Ministrų Taryba“ (toliau išvardijama Laikinoji vyriausybė)²¹. Šios deklaracijos tekstas iš esmės skiriasi nuo birželio 23 d. per radiją paskelbto teksto, kurį tuomet skubotai surašė L.Prapuolenis su A.Damušiu ir J.Vėbra. Tad kyla trečias klausimas: ar minėtoji trijulė 1941 m. birželio 23 d. paryčiais surašė du skirtingus tekstus? Kodėl pastarasis tekstas nebuvo tuo metu paskelbtas per Kauno radiją ir laikraštyje „Į laisvę“? Šis tekstas į apyvartą pateko tik 1999 ar 2000 m., svarstant klausimą dėl 1941 06 23 Nepriklausomybės atkūrimo deklaracijos pripažinimo Lietuvos valstybės teisės aktu. Iš tiesų anksčiau paskelbtas tekstas labai svarbus Lietuvos konstitucingumo raidai. Jis pabrėžia, kad Lietuvos Laikinoji vyriausybė buvo sudaryta ir veikė ne šiaip sau, o 1938 m. Konstitucijos pagrindu. Tuomet turėtų būti atsakyta į ketvirtą klausimą: kodėl šio teksto per kelis dešimtmečius išveiviai nepaskelbė savo spaudoje ir kodėl „iškilo į paviršių“ tik Seime svarstant minėtą klausimą? Istorikams, kurie stengiasi kritiškai vertinti šaltinius ir nustatyti kiekvieno šaltinio ne tik autorystę, bet ir šaltinio kilimo vietą bei laiką, turėtų kilti noras rasti atsakymą į tuos klausimus ir šios deklaracijos atveju.

V.Brandišauskas ir A.Bubnys savo monografijose pateikia dar vieną Laikinosios vyriausybės sudėties variantą. Neva birželio 23 d. paskelbtos Vyriausybės sąraše buvę ne 11 ministrų, bet 13 ir valstybės kontrolierius²². Čia grąžinama į praeitį vėlesnė Vyriausybės sudėtis. Taigi neišvengta painiavos tiek šaltiniuose, tiek literatūroje. Argi visa tai, apie ką kalbėta Lietuvos Laikinosios vyriausybės pradinės sudėties klausimu, nėra atsakymas abejojantiems, ar yra prasmės diskutuoti, kokia Laikinoji vyriausybė buvo pradžioje?

Visais atvejais lieka viena mįslė: kodėl formuojant Vyriausybę nebuvo numatyta teisingumo ministro pareigybė? Buvo pramonės, prekybos, darbo, komunalinio ūkio ministrų pareigybės, t.y. tokių sričių, kurios iki nepriklausomybės netekties priklausė vidaus reikalų ar finansų ministerijų kompetencijai. Neįtikėtina, jog tikrai manyta, kad toje situacijoje ūkinio pobūdžio ministerijos buvo Lietuvai svarbesnės ir reikalingesnės negu Teisingumo ministerija. Tad K.Škirpa buvo apdairesnis, sudarydamas (ar tik projektuodamas) Berlyne separatinę Vyriausybę.

²¹ Faksimilę žr. *Tautos teisė sukilti...*, p. 55.

²² Žr. V.Brandišauskas, min. veik., p. 92–93; A.Bubnys, min. veik., p. 31.

Laikinosios vyriausybės ministrai savo parašais realiai nepatvirtino nė vienos deklaracijos ar Atsišaukimo į Tautą teksto. Laikinosios vyriausybės narių pavardės buvo tik išvardytos po Atsišaukimo į Tautą, taip pat po Nepriklausomybės atkūrimo deklaracija. Pogrindžio sąlygomis buvo neįmanoma iš anksto surinkti ministrų parašų. Tai prieštarauja pogrindžio darbo logikai. Kita vertus, niekas tiksliai nežinojo, kada reikės šaukti Tautą į sukilimą ir skelbti Nepriklausomybės atkūrimo deklaraciją. Užtat buvo neįmanoma iš anksto surinkti Vyriausybės narių ir laukti tinkamo momento. Todėl Nepriklausomybės atkūrimo deklaracijos niekine negalima laikyti, o Laikinosios vyriausybės sudėties – neteisėta.

Laikinoji vyriausybė į pirmąjį savo posėdį susirinko birželio 24 d. „Žai-bo“ spaustuvėje Kaune. Dalyvavo J.Ambrazevičius, A.Damušis, V.Landsbergis-Žemkalnis, J.Vainauskas ir neturintis pareigų Vyriausybėje Z.Ivinskis. Vieni Vyriausybės nariai tebebuvo Berlyne, kiti dar blaškėsi po Lietuvą, o ministrai vilniečiai tuo metu kalinių vagonė keliavo į Rytus. To pirmojo posėdžio teisėtumo vėliau niekas neginčijo. Visiems susirinkusiems buvo suvokiama, kad ministras pirmininkas K.Škirpa kol kas negali dalyvauti posėdžiuose. Tuomet dar nežinota apie jo faktinį internavimą Berlyne. Apskritai nežinota nacių nuostatų dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Iš Vilniaus negalėjo atvykti vidaus reikalų ministras V.Nasevičius, jam buvo numatytos vicepirmininko pareigos. Laikiniai pavaduoti ministrą pirmininką buvo įkalbėtas J.Ambrazevičius, nominuotas švietimo ministru.

Kodėl tuomet buvo pasirinktas J.Ambrazevičius? Laikinojoje vyriausybėje dominavo krikščionių demokratų pakraipos žmonės. Tarp jų J.Ambrazevičius buvo žinomas, tiesa, iki tol nepasireiškęs politikoje. Be to, jis buvo vienintelis profesorius iš tą dieną susirinkusiųjų į posėdį. Esą J.Ambrazevičius nusileidęs įkalbinėjimams ir sutikęs laikinai eiti jam siūlomas pareigas, kol „Škirpa išlips iš tanko, pasiekusio Kauną“. Šiek tiek daugiau politikoje dalyvavęs finansų ministras J.Matulionis, pasirodęs Vyriausybės posėdyje birželio 25 d., atsisakė išvaduoti J.Ambrazevičių iš jam tekusios naštos. Birželio 27 d. į Lietuvą iš Berlyno grįžo ministras S.Raštikis. Jis iš visų Vyriausybės narių buvo labiausiai prityręs politinėje veikloje, bet ir jis atsisakė vadovauti Vyriausybei. Reikia pasakyti, kad naciai birželio 27 d. atskraidino iš Berlyno S.Raštikį tikėdamiesi jo padedami pertvarkyti Laikinąją vyriausybę į nacių patarėjų instituciją ar kitaip ją neutralizuoti. S.Raštikis nepateisino jų vilčių. Tad J.Ambrazevičiui su savo vadovaujama Laikinąja vyriausybe ne tik teko įžengiantiems į Kauną vokiečiams pasirodyti su nepriklausomybės paskelbimo faktu, bet ir mėginti įtvirtinti Vyriausybės autoritetą neįsiparei-

gojant nacistinei Vokietijai, aiškiai pasisakant už Lietuvos nepriklausomybę ir tik bendrais žodžiais pritariant Vokietijos kovai su bolševizmu ir jo lizdu – sovietų valstybe. Viena vertus, Sovietų Sąjunga buvo Lietuvos okupantė, t.y. priešininkė, ir Lietuvai nebuvo reikalo rūpintis dėl to, kad triuškinama Raudonoji armija ir naikinama Stalino imperija. Kita vertus, tos imperijos sunaikinimas buvo kitos imperijos – Vokietijos Reicho interesas. Vyriausybė, kalbėdama apie bendrą kovą su bendru priešu nesirengė siųsti Lietuvos kariuomenės į Rytus, nes tai ne Lietuvos interesas.

Nuo antrojo posėdžio birželio 25 d. Vyriausybė ėmėsi tvarkyti sudėtį: vietoj NKGB suimtų ministrų vilniečių V.Nasevičiaus, J.Masiliūno ir V.Statkaus ministrais buvo kooptuoti Jonas Šlepetys, Antanas Novickis ir Pranas Vainauskas. Beje, jau šiame posėdyje buvo ištaisyta klaida ar neapsižiūrėjimas: Mečislovas Mackevičius buvo kooptuotas teisingumo ministru. Nuo 6-ojo posėdžio (birželio 30 d.) protokoluose paprastai rašoma: „Dalyvavo visi Ministerių Kabineto nariai“.

Vokiečių kariuomenė įžengė į Kauną birželio 25 d., t.y. kai ne tik formaliai, bet ir faktiškai jau trečią dieną Kaune egzistavo Lietuvos Laikinoji vyriausybė, jos kvietimu (daug kur dar iki ateinant vokiečių kariuomenei) buvo atkurtos Lietuvos periferinio valdymo institucijos.

Lietuvos Laikinosios vyriausybės paskelbimas nacių (bent jau politinę vadovybę) užklupo nepasiruošusius tokiam politiniam lietuvių žingsniui, nors ir tikėtasi, kad taip gali atsitikti. Pasak K.Škirpos, Vermachto vyriausiajai vadovybei nebuvo jokia staigmena tai, kas įvyko Lietuvoje. Vermachto vyriausiosios vadovybės birželio 23 d. suvestinėje dėl Birželio sukilimo ir Lietuvos nepriklausomybės deklaravimo susidariusi padėtis įvertinta taip: „Birželio 23 d. rytą provizorinė lietuvių Vyriausybė paskelbė per Kauno radiją laisvos Lietuvos atkūrimą. Atsišaukime sakoma, kad Lietuva yra draugiška Vokietijai ir kad ši tautinė valstybė yra pasiryžusi prisidėti prie atkūrimo ir naujo Europos sutvarkymo. Krašto gyventojai lietuviai skatinami pasitikti vokiečių kariuomenę kuo nuoširdžiausiai ir neteikti rusams jokios pagalbos“²³. Lietuvoje atsidūrę Vermachto kariškiai paprašė skubaus politikų paaiškinimo, kaip elgtis susiklosčiusioje situacijoje. Birželio 24 d. ankstų rytą Šiaurės armijų grupės štabe buvo gauta feldmaršalo Waltherio von Brauchitscho instrukcija: „Škirpos vyriausybė įkurta be tarpininkavimo iš vokiečių valdžios įstaigų pusės; bet koks jos palaikymas draudžiamas. Karinio vadovavimo įstaigos privalo susilaikyti nuo bet kokio kišimosi į klausimus,

²³ Cit. pagal: K.Škirpa, min. veik., p. 288.

kurių išsprendimas rezervuotas politinės vadovybės kompetencijai²⁴. Tokį tekstą pateikia A. Bubnys. K. Škirpos vertimas kai kur turi kitokią prasmę: „Paskelbimas Škirpos Vyriausybės įvyko be vokiečių valdžios įstaigų talkininkavimo. Todėl bet koks tos Vyriausybės palaikymas vengtinas. Militarinės instancijos privalo susilaikyti nuo bet kokio kišimosi į sprendimus, kurie rezervuoti vien politinės vadovybės kompetencijai“²⁵. Instrukcijos projektą parengė Abveras ir suderino su užsienio reikalų žinyba. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad naciai net slaptame dokumente vengė Laikinąją vyriausybę vadinti Lietuvos Vyriausybe, o vadino Škirpos Vyriausybe. Vėliau Kaune vokiečių komendantūros pareigūnai netgi pokalbiuose vengė ištarti žodžius „Vyriausybė“ ar „ministrai“. Ši instrukcija vokiečių 16-osios armijos štabą pasiekė birželio 25 d. 14 val. 40 min., t. y. maždaug tuo metu, kai į Kauną įžengė vokiečių karo komendantas su savo štabu. Matyt, nenorėta, kad komendantas patektų į nepatogią padėtį, nes kariuomenės Šiaurės grupės užnugario vadui gen. Karlui von Roquesui nurodyta greičiau vykti į Kauną ir išsiaiškinti, kaip ten atsirado toji Vyriausybė.

J. Ambrazevičius ir jo vadovaujama Laikinoji vyriausybė bandė ieškoti kontaktų su vokiečių okupacine karo administracija, nežinodama, kad buvo planuojama Vyriausybę paversti nacių okupacinės administracijos patikėtinių taryba. Nenorėdami sulaukti visuotinio lietuvių pasmerkimo, nes tai galėjo gerokai sutrikdyti kariuomenės aprūpinimą ir užtikrinti užnugario saugumą, naciai nesiryžo jėga likviduoti Laikinosios vyriausybės, kaip tai buvo padaryta su ukrainiečių valstybingumo deklaravimo bandymu, bet mėgino ją suardyti pačių lietuvių jėgomis.

Vermachto vadovybė buvo patenkinta tuo, kad lietuvių sukilėliai išsaugojo kai kuriuos tiltus, geležinkelio stotis, ryšių mazgus, daugybę sandėlių, kitus objektus, kad kėlė sumaištį Raudonosios armijos užnugaryje. Sukilėlių veiksmai daug kur palengvino ir paspartino Vermachto žygį į Rytus (lietuvių požiūriu, paspartino Raudonosios armijos išvayrą iš Lietuvos). Karienei, ypač politinei nacių vadovybei rūpėjo, kad egzistuotų daug ginkluotų būrių. Ginklai atsidūrė dešimčių tūkstančių lietuvių rankose. Nors tai buvo antisovietškai ir apskritai vokiečiams palankiai, kai kur net draugiškai nusiteikę sukilėlių būriai, vis dėlto naciai bijojo ginkluotų lietuvių neprognozuojamų veiksmų, žinodami jų nusiteikimą dėl nepriklausomybės. Juolab kad dar egzistavo sukilėlių iškelta ir entuziastingai palaikyta Laikinoji vy-

²⁴ A. Bubnys, min. veik., p. 49.

²⁵ K. Škirpa, min. veik., p. 348.

riausybė. Užtat von Brauchitschas birželio 26 d. Šiaurės armijų grupės vadovybei išsiuntė naują direktyvą: „Naujoji lietuvių Vyriausybė nepripažįstama. Turi būti vengiama visų tokių aktų, kurie galėtų būti suprasti kaip oficialus jos pripažinimas arba reikštų politinį susirišimą. Bendra kova su lietuvių daliniais draudžiama. Jei didesni organizuoti lietuvių junginiai – pulko didumo ir didesni – stotų dispozicijon bendron kovon prieš Raudonąją armiją, tai armijos vadovybės privalo tuojau pasirūpinti gauti tam sausumos jėgų Vyriausiosios vadovybės sprendimą. Smulkesni daliniai turi būti geruoju nuginkluojami ir sutelkiami į lagerius. Lietuvių karinių dalinių mėginimai atsipalaiduoti nuo Raudonosios armijos junginių ir maištavimai turi būti palaikomi. Sudarymas lietuvių policijos draudžiamas. Esama reguliari policija ir ta, kuri susidaro tautinių organizacijų forma, leidžiama panaudoti valymų operacijoms. Sustiprinimas reguliarios policijos pagalbine policija ir mažesniais kariuomenės daliniais yra leistinas. Visos veikiančios kaip policija tautinės organizacijos ir kariuomenei priklausą lietuviai turi būti koku nors būdu paženklinėti“²⁶.

Ši direktyva reiškė įsakymą nedelsiant nuginkluoti Birželio sukilėlių būrius, tai padaryti nebuvo taip paprasta. Naciai buvo nepajėgūs staigiai nuginkluoti po Lietuvą išsibarsčiusių įvairaus dydžio Birželio sukilėlių būrių. Be to, birželio 26 d. dar daug sukilėlių buvo Raudonosios armijos užnugaryje. Jų pasiekti buvo neįmanoma, o savo veiksmais jie buvo parankūs Vermachtui. Be to, vokiečių Karo lauko komendantūra Kaune šią direktyvą gavo tik birželio 26 d. popiečiu ar net pavakaryje. Birželio 26 d. 13 val. prasidėjusiame posėdyje Laikinoji vyriausybė dar svarstė galimybę prašyti karo lauko komendantūrą „leisti dar plačiau pasireikšti mūsų partizanų būriams“²⁷, taigi apie reikalavimą nusiginkluoti dar nieko nebuvo žinoma. Kita vertus, Laikinoji vyriausybė irgi buvo nepajėgi nedelsiant nuginkluoti sukilėlius. Tai padaryti visoje Lietuvoje buvo pavesta Kauno karo komendantui plk. Jurgiui Bobeliui. Iki birželio 28 d. visi sukilėlių būriai buvo nuginkluoti, išskyrus gal labiausiai nutolusius šiaurės rytų Lietuvoje. Ginklai buvo atiduoti komendantūroms. Nemaža ginklų buvo paslėpta ir išsaugota, nes daug kur būriuose nebuvo tinkamos ginklų apskaitos. Lietuvos Laikinoji vyriausybė neteko savo natūralios atramos, iškėlusios ją prasidėjus Birželio sukilimui. Kita vertus, von Brauchitscho birželio 26 d. direktyva nebuvo įvykdyta iki galo. Naciai nesiryžo nuginkluojamų sukilėlių uždaryti į la-

²⁶ Cit. pagal: K.Škirpa, min. veik., p. 338.

²⁷ Lietuvos Laikinoji vyriausybė: posėdžių protokolai..., p.13.

gerius. Nebuvo išvaikyta viešoji lietuvių policija, kurios struktūros buvo pradėtos atkurti jau pirmąją sukilimo dieną. Iš savanorių buvo sukurta pagalbinė policija, bet ji tapo viešosios lietuvių policijos, o ne „reguliarosios policijos“ (matyt, buvo turimi mintyje kariškais pagrindais sukurti policijos batalionai) pagalbininkais.

Liepos 2 d. buvo galutinai nustatyta Lietuvos Laikinosios vyriausybės sudėtis, – ją papildė Teisingumo, Sveikatos ir Propagandos ministerijos.

Vokiečių Karo lauko komendantūrai įsikūrus Kaune, telefono ir telegrafo ryšys perėjo okupacinės karinės administracijos žinion, Vyriausybės telefono ryšys su provincija buvo nutrauktas, paštas kurį laiką dar neveikė, spaudai įvesta karo cenzūra. Taip naciai pradėjo jiems nepaklususios ir neišsiskirsčiusios ar nepasivertusios okupacinės administracijos patarėjais Laikinosios vyriausybės izoliavimas.

Visa tai, kas išdėstyta, rodo, kokia sunki našta teko laikinajam ministrui pirmininkui J. Ambrazevičiui. Jam buvo lemta vadovauti Vyriausybei iki pat jos išsiskirstymo. Dirbdama visiškai nepalankiomis sąlygomis, Laikinoji vyriausybė atkakliai bandė įtvirtinti deklaruotąjį nepriklausomybės atkūrimą.

Įteikta 2004 m. sausio mėn.

THE PROVISIONAL GOVERNMENT OF LITHUANIA

Sigitas Jegelevičius

Summary

The problem of studying the Provisional Government of Lithuania is very broad. This article notes that Lithuanian President Antanas Smetona when the Soviets occupied Lithuania on June 15, 1940 acted in a considered manner by withdrawing from Lithuania, but nevertheless made one political mistake – he did not take with him the then existing Lithuanian Government, which until its resignation several days later was an object of manipulation by the occupiers or at least form a government in exile after withdrawing abroad. Thus, the lack of a legitimate government abroad made much more difficult contacts with Western allies, with governments favorably disposed toward Lithuania's freedom, and created many problems for the Lithuanian national anti-Nazi opposition, which had a clear anti-Soviet attitude. Under such unfavorable political circumstances the anti-Soviet underground in Lithuania (Lithuanian Activists' Front, LAF), seeking the re-establishment of Lithu-

ania's independence, had no choice but to form underground a Lithuanian Provisional Government, which had to be announced at the time of the planned anti-Soviet revolt of the Lithuanian nation. By a joint decision of the Vilnius, Kaunas, and Berlin centers (staffs) of LAF this government was formed on April 22, 1941 in Kaunas at a secret meeting of representatives from the Vilnius and Kaunas centers (staffs). Being completely independent without any commitments to anyone, the free anti-Soviet underground of Lithuania could do what was necessary for Lithuania.

Evaluating the historiography of the situation, the article analyzes the formation of the Provisional Government and the circumstances of its legalization as well as the first steps of the Government, until the end of June 1941, i.e. with the disarming of the forces -- the participants of the June revolt -- who had formed the government. The article also reviews the composition and development of the Government. The formation of Lithuania's Provisional Government along with a declaration about the restoration of independence were announced over Kaunas radio on the morning of June 23, 1941 when the anti-Soviet revolt began. The composition of the Government was changed two times due to arrests by the NKGB-NKVD. Two additional alternatives for the composition of the Government, other than the one declared over the radio on June 23, found in official documents, are discussed. An effort is made to determine the reasons for the appearance of these alternatives. Attention is drawn to the fact that the head of the LAF in Berlin Kazys Škirpa, already nominated as the prime minister of the Provisional Government, did not comply with the previously mentioned agreement with the centers in Lithuania, but formed in Berlin yet another Provisional Government which included only Lithuanian political émigrés living in Berlin. An effort is made to determine when this Government was proposed (or formed) and whether this was a „reserve“ Government (if it was impossible to declare in Lithuania the government formed by the joint agreement) or a distinct Government (as an alternative to that formed in Lithuania) proposed by Lithuanian émigrés in Berlin.

It is proven that the Lithuania's Provisional Government, proclaimed on June 23, 1941, was not pro-Nazi and not even pro-German and had no ties with the German Government (the Nazis strictly demanded from Škirpa in Berlin that with the beginning of the war with the Soviets the Lithuanians should not dare without prior coordination to declare any political statements or form their own Government). Lithuania's Provisional Government was announced by the June insurrectionists in the freed territory (Vermacht troops entered Kaunas only two days later). The June Revolt and its proclaimed Government was a sharp political challenge to the Nazis, who did not recognize this Government; due to Nazi pressure the Government was forced to disband.